

برای اطلاع از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدفهای علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.



دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده علوم سیاسی ، گروه اندیشه سیاسی در اسلام

پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد (M.A)

عنوان:

بررسی موضوعی حق الناس و جایگاه حق رای مردم ( با تاکید بر قرآن و نهج البلاغه)

استاد راهنما:

دکتر رضا جلالی

پژوهشگر:

حسین محسنی

تابستان ۱۳۹۵

بسمه تعالی

## تعهذنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجناب حسین محسنی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۲۰۰۵۱۱۲۲ در رشته اندیشه سیاسی در اسلام که در تاریخ ۹۵/۶/۱ از پایان نامه خود تحت عنوان بررسی موضوعی حق الناس و جایگاه حق رای مردم (با تاکید بر قرآن و نهج البلاغه) "دفاع نمودم. بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجناب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین تر یا بالاتر در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجناب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۵/۶/۱

دانشجو کارشناسی ارشد آقای حسین محسنی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۷/۵ به حروف  
هفده و نیم و با درجه  
مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی

دانشکده علوم سیاسی

( این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است )

نظراستاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

نام واحد دانشگاهی : تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه : ۱۰۱۲۰۸۱۰۸۴۱۰۰۳
عنوان پایان نامه : بررسی موضوعی حق الناس و جایگاه حق رای مردم ( با تاکید بر قرآن و نهج البلاغه )		
نام و نام خانوادگی دانشجو : حسین محسنی	تاریخ شروع پایان نامه :	تاریخ اتمام پایان نامه : ۹۵/۶/۱
شماره دانشجویی : ۹۲۰۰۵۱۱۲۲		
رشته تحصیلی : اندیشه سیاسی در اسلام		
استاد راهنما : دکتر رضا جلالی		
آدرس و شماره تلفن :		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده) .:		
<p>در این تحقیق به بررسی موضوعی حق الناس و جایگاه حق رای مردم (با تاکید بر قرآن و نهج البلاغه) پرداخته شده و سوال اصلی بدین ترتیب مطرح شده است که جایگاه حق الناس و رای مردم در آموزه های دینی چیست؟ روش تحقیق از نوع اسنادی کتابخانه ای می باشد. و فرضیه این پایان نامه تحت عنوان مفهوم انتخابات که در مردم سالاری دینی تبلور یافته است به عنوان مؤثرترین مؤلفه مشارکت سیاسی به شمار می آید، می باشد که در جهت اثبات فرضیه به این نتیجه رسیدم که انسان بما هو انسان دارای کرامت است و به سبب این کرامت دارای حقوقی می باشد که حق اظهار نظر و تعیین سرنوشت نیز از جمله آنان است . تعیین سرنوشت توسط رای مردم ، بیانگر حق الناس بودن رای مردم می باشد که هرگونه دخل و تصرف در این امر ، تضییع حق الناس می باشد. هدف از پرداختن به موضوع حق الناس و جایگاه رای مردم در چارچوب کار تحقیقی این رساله، برجسته بودن جایگاه حق رای مردم و تاثیر آن بر قدرت سیاسی هر چه بیشتر حاکمیت است.</p>		
واژه های کلیدی : حق الناس - حق رای مردم - مردم سالاری دینی		

تاریخ و امضا :

مناسب است

مناسب نیست

## فهرست

مقدمه..... ۱

### فصل اول

کلیات..... ۴

۱-۱ بیان مسئله تحقیق..... ۵

۲-۱ پیشینه تحقیق..... ۵

۳-۱ اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن..... ۶

۴-۱ سوال و فرضیه اصلی تحقیق..... ۶

۵-۱ متغیرها..... ۶

۶-۱ اهداف تحقیق..... ۷

۷-۱ چارچوب نظری تحقیق..... ۶

۸-۱ روش گردآوری اطلاعات..... ۹

۹-۱ سازماندهی پژوهشی..... ۹

۱۰-۱ تعریف مفاهیم..... ۹

۱۱-۱ محدودیت های تحقیق..... ۱۱

### فصل دوم

چارچوب نظری..... ۱۲

چارچوب نظری..... ۱۳

الف- آیات قرآن..... ۱۴

معنی حق الناس..... ۱۵

ب- روایات..... ۱۷

ج: حکم عقل..... ۱۹

د: اجماع..... ۱۹

ولایت فقیه..... ۲۱

۲۲	تاریخچه.....
۲۲	پیشینه اعتقادی مردم.....
۲۳	پیشینه فقهی.....
۲۴	ادله.....
۲۴	مبنای مشروعیت.....
۲۹	تفاوت دو نظریه.....
۳۱	ولایت انتصابی.....
۳۹	محورهای اصلی نظریه-ی انتخاب.....
۴۰	۱- مبنای مشروعیت.....
۴۱	۲- نقش مردم.....
۴۱	۳- ولایت محدود به شرایط و زمان خاص.....
۴۱	ادله-ی قائلین به این نظریه.....
۴۱	۱- دلیل عقلی و سیره-ی عقلا.....
۴۳	۲- ادله-ی روایی بر لزوم انتخاب فقیه.....
۴۴	۳- مؤیداتی از سیره و گفتار امام خمینی و دلالت اصولی از قانون اساسی.....
۴۵	مردم سالاری دینی و ولایت فقیه.....

## فصل سوم

۴۹	<b>مردم سالاری دینی در اندیشه سیاسی آیت الله خامنه ای و آیت الله مصباح.....</b>
۵۰	پیشینه اندیشه های ولایت فقیه از دیدگاه علما در بستر انتخاب و انتصاب.....
۵۱	حوزه ولایت کلام است نه فقه.....
۵۴	فقیه، نایب امام در امارت با نصب عام.....
۵۸	نقطه عطف تاریخی.....
۶۵	مشروطه مشروعیت بدیل اضطراری.....
۶۸	مردم سالاری دینی در اندیشه سیاسی آیت الله خامنه ای.....
۶۸	مفاهیم اندیشه حکومت اسلامی.....

- ۱) مفهوم مردم سالاری دینی در اندیشه رهبری ..... ۶۹
- حاکمیت در مردم سالاری دینی ..... ۶۹
- هویت مستقل و جدید مردم سالاری دینی ..... ۷۰
- ابتکاری بودن ..... ۷۰
- رد ناسازگاری دین و مردم سالاری ..... ۷۱
- مصادیق جامعه ..... ۷۱
- نسبت بین حاکم و مردم ..... ۷۱
- ۲) حکومت اسلامی ..... ۷۲
- اصول حاکم بر جامعه اسلامی ..... ۷۲
- ادله گزینش عنوان ولایت ..... ۷۳
- مدل مطلوب حکومت اسلامی ..... ۷۳
- ویژگی های ولایت ..... ۷۴
- شرایط ایجابی ولایت ..... ۷۵
- ویژگی ها و شرایط سلبی ولایت ..... ۷۶
- سطوح ولایت ..... ۷۶
- الف) ولایت نبوی ..... ۷۶
- ب) ولایت امامان (ع) ..... ۷۷
- ج) ولایت فقیه ..... ۷۸
- اندیشه های آیت ا... محمدتقی مصباح یزدی ..... ۸۰
- آثار ..... ۸۰
- اندیشه های اجتماعی آیت الله مصباح یزدی ..... ۸۱
- ۱) اصالت جامعه یا فرد؟ ..... ۸۱
- ۲) تأثیر جامعه بر فرد ..... ۸۱
- ۳) تأثیر فرد بر جامعه ..... ۸۳
- ۴) طرح جامعه آرمانی اسلامی ..... ۸۴
- ۱- ارتباط فرد با خدای متعال؛ ..... ۸۴

- ۲-ارتباط فرد با خود؛..... ۸۴
- ۳- ارتباط فرد با طبیعت؛..... ۸۴
- ۴-ارتباط فرد با انسان‌های دیگر؛..... ۸۵
- ۵)وظایف رهبر شایسته و زمامداران در جامعه آرمانی..... ۸۵
- ۶)شئون حکومت..... ۸۶
- ۷) وظائف حکومت..... ۸۶
- ۸) فرهنگ و تقلید..... ۸۷
- ۹)نهادهای اجتماعی..... ۸۸
- نقش مردم در آرا و اندیشه های آیت ا... مصباح:..... ۸۹
- مقایسه مردم سالاری دینی در اندیشه امام خمینی و آیت ا... مصباح یزدی..... ۹۵
- جمهوری اسلامی یا حکومت اسلامی؟..... ۱۰۹
- اظهارات آیت الله مصباح یزدی درباره عدم اصالت جمهوریت نظام..... ۱۱۲
- مشروعیت حکومت..... ۱۱۸
- ملاک و منشأ مشروعیت..... ۱۱۹
- مشروعیت و مقبولیت..... ۱۲۱
- دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی..... ۱۲۳
- اصالت یا عدم اصالت جمهوریت..... ۱۲۴
- دلایل بطلان نظریه اضطراری و موقتی بودن جمهوریت..... ۱۲۵
- ولایت فقیه و رأی ملت..... ۱۲۷
- نظریه امام خمینی..... ۱۲۸
- شرطیت رأی و بیعت در حکومت اسلامی - اگر مردم نخواستند؟..... ۱۲۹
- دین خدا و حکومت برحق و الهی با تحمیل سازگار نیست..... ۱۳۴
- آسیبهای نظریه رضایتجویی به جای قانونمندی؟..... ۱۳۵
- انتخابات، حق الناس و حق الله..... ۱۳۶
- آیا رأی اکثریت در همه امور ملاک تشخیص حق است؟..... ۱۳۸

## فصل چهارم

۱۴۰	تبیین حق الناس
۱۴۱	گفتار اول
۱۴۱	حق الله و حق الناس و مصادیق مهم آن در فقه مذاهب اسلامی
۱۴۴	۱. حق
۱۴۴	الف) حق در قرآن
۱۴۴	ب) حق در لغت
۱۴۵	ج) حق در اصطلاح
۱۴۶	تعریف حق از نظر اهل سنت
۱۴۷	استاد محمد الزرقاء
۱۴۷	شیخ احمد ابوسنه
۱۴۷	تعریف حق از نظر حقوقدانان
۱۴۷	پوفندورف (۱۶۹۶-۱۶۳۲ م)
۱۴۷	جان استوارت میل (۱۸۷۳-۱۸۰۶ م)
۱۴۷	رنالیستها
۱۴۷	حق خداوند
۱۴۸	حق بنده
۱۴۸	لوازم حق اعتباری
۱۴۸	حوزه اختیار صاحب حق اعتباری
۱۴۸	تقسیم حق به حق الله و حق الناس
۱۴۸	اصل اولی در شک در نوع حق
۱۴۹	زاویه نگاه به حق الناس
۱۴۹	۲. حکم
۱۴۹	الف) حکم در قرآن
۱۵۰	ب) حکم از نظر لغت

- ج) حکم از نظر اصطلاح..... ۱۵۱
- اصطلاح اول و دوم..... ۱۵۱
- اصطلاح سوم و چهارم..... ۱۵۲
- تفاوت دو تعریف..... ۱۵۲
- فرق حق و حکم..... ۱۵۳
۳. ملک..... ۱۵۴
- الف) ملک از نظر لغت..... ۱۵۵
- ب) ملک در اصطلاح فقه..... ۱۵۵
- فرق حق و ملک..... ۱۵۶
۴. معیار تمییز..... ۱۵۷
- فصل دوم: معیارهای تمییز بین حق الله و حق الناس..... ۱۵۷
- معیارهای تام..... ۱۵۷
- معیار اول..... ۱۵۷
- آیا حق عمومی، حق الله است؟..... ۱۵۸
- راه حل..... ۱۵۸
- معیار دوم..... ۱۵۹
- معیار سوم..... ۱۶۰
- معیار چهارم..... ۱۶۰
- معیارهای غیر تام..... ۱۶۰
- معیار اول..... ۱۶۰
- آیا اسقاط در همه موارد امکان پذیر است؟..... ۱۶۱
- معیار دوم..... ۱۶۲
- معیار سوم..... ۱۶۲
- معیار چهارم..... ۱۶۳
- معیار پنجم..... ۱۶۳
- معیار ششم..... ۱۶۴

۱۶۴	.....	معيار هفتم
۱۶۴	.....	معيار هشتم
۱۶۵	.....	معيار نهم
۱۶۵	.....	معيار دهم
۱۶۶	.....	معيار يازدهم
۱۶۷	.....	معيار دوازدهم
۱۶۸	.....	معيار سيزدهم
۱۶۸	.....	معيار چهاردهم
۱۶۹	.....	فصل سوم: مصاديق مهم حق الله و حق الناس
۱۶۹	.....	مصاديق مهم حق الله
۱۶۹	.....	اقسام حق الله
۱۶۹	.....	۱. عبادات و اقسام آن
۱۶۹	.....	دليل عام بر حق الله بودن عبادت
۱۷۰	.....	الف) عبادات واجب غير مالي
۱۷۰	.....	۱. طهارت
۱۷۰	.....	۲. نماز
۱۷۰	.....	۳. روزه
۱۷۱	.....	۴. حج
۱۷۱	.....	۵. جهاد
۱۷۱	.....	۶. امر به معروف و نهی از منکر
۱۷۱	.....	ب) عبادات واجب مالي
۱۷۱	.....	۱. خمس
۱۷۲	.....	۲. زکات
۱۷۲	.....	۳. كفارات
۱۷۲	.....	۴. عقوبات
۱۷۲	.....	الف) حدود

۱۷۳	۱. حد زنا.....
۱۷۳	۲. حد لواط.....
۱۷۳	۳. حد محاربه.....
۱۷۳	۴. حد شرب خمر.....
۱۷۳	ب) تعزیرات.....
۱۷۴	مصادیق مهم حق الناس.....
۱۷۴	الف) حدود.....
۱۷۴	۱. حد قذف.....
۱۷۴	۲. حد سرقت.....
۱۷۴	ب) تعزیرات.....
۱۷۴	ج) قصاص.....
۱۷۵	د) دیات.....
۱۷۵	بررسی اهمیت حق الناس در آیات قرآن کریم.....
۱۷۶	۱. تشریح حق قصاص در برابر ضرر جانی.....
۱۷۹	۲. نهی از اکل مال به باطل.....
۱۸۰	۳. نهی از کم فروشی.....
۱۸۳	۴. توصیه به ثبت دیون برای حفظ حقوق مردم.....
۱۸۵	۵. نهی از خوردن مال یتیم.....
۱۸۵	۶. امر به ادای حقوق مالی افراد مختلف.....
۱۸۷	۷. دعوت به رعایت قراردادها.....
۱۸۸	۸. امر به ادای امانات.....
۱۸۹	۹. ورود به منازل با کسب اجازه.....
۱۹۱	۱۰. نهی از هتک حرمت افراد.....
۱۹۲	۱۱. نهی از بدگمانی، تجسس و غیبت.....
۱۹۴	گفتار دوم.....
۱۹۴	حقوق ملت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....

۱۹۵	..... حقوق ملت
۱۹۵	..... (۱) حقوق مذهبی
۱۹۵	..... که در دو قسمت آن را بیان می‌کنیم
۱۹۵	..... (۲) حقوق طبیعی
۱۹۶	..... قانون اساسی جمهوری اسلامی
۱۹۷	..... حقوق ملت در قانون اساسی
۱۹۹	..... مَهر تأیید قانون اساسی بر حقوق مردم در حاکمیت
۲۰۰	..... **معنای همه‌پرسی (رفراندوم)
۲۰۳	..... ج-مقام رهبری به استناد بند ۳ اصل ۱۱۰
۲۰۴	..... گفتار سوم
۲۰۴	..... کرامت انسانی و حق شهروندی با تکیه بر اصول اسلام و دیدگاه امام خمینی (ره)
۲۰۵	..... کرامت انسان
۲۰۵	..... کرامت شهروندان در حکومت
۲۰۷	..... حکومت، پاسدار کرامت و حقوق شهروند
۲۰۸	..... استبداد، دشمن کرامت انسان
۲۰۹	..... حقوق اساسی شهروندان مبتنی بر کرامت انسان
۲۰۹	..... ۱. حقوق فطری
۲۱۰	..... حق حیات
۲۱۱	..... برابری
۲۱۲	..... آزادی
۲۱۳	..... ۲. حقوق عمومی (سیاسی)
۲۱۳	..... آزادی‌های عمومی
۲۱۶	..... حق مشارکت سیاسی
۲۱۷	..... حق تشکیل احزاب و اجتماعات
۲۱۷	..... آزادی مطبوعات

۲۱۸	..... حقوق اقلیت‌ها و مخالفان
۲۱۹	..... برابری و عدالت
۲۱۹	..... امنیت اجتماعی
۲۲۰	..... ۳. حقوق اقتصادی (مالکیت، کار و تأمین اجتماعی)
۲۲۱	..... ۴. حقوق قضایی (دادخواهی و حفظ حرمت شهروندان)
۲۲۳	..... اسلام و کرامت انسانی
۲۲۵	..... کرامت انسان از دیدگاه قرآن
۲۲۵	..... کرامت ذاتی و اکتسابی انسان
۲۲۶	..... منشأ کرامت انسانی
۲۲۷	..... کرامت و مقام خلیفه الهی
۲۲۸	..... اهمیت حق کرامت انسانی در اسلام
۲۳۰	..... اسلام و کرامت انسان
۲۳۰	..... انسان جانشین خداوند بر روی زمین
۲۳۱	..... انسان و آزادی در تصرف
۲۳۲	..... اسلام و دعوت انسان به کسب معرفت
۲۳۴	..... مقام نبوت
۲۳۵	..... الف. فطرت خدایی
۲۳۵	..... ب. صیانت از جان خود و دیگران
۲۳۶	..... ج. آزادی ذاتی
۲۳۶	..... د. قداست گفته‌ها
۲۳۸	..... ه. رابطه سعادت با عمل
۲۴۰	..... اسلام و عمل انسان
۲۴۲	..... رأی و عقیده
۲۴۴	..... اسلام و ساختن اجتماع
۲۴۵	..... اسلام و جامعه
۲۴۷	..... کرامت انسان

۲۴۷	.....انواع کرامت انسانی
۲۴۸	.....۱- کرامت ذاتی
۲۵۰	.....کرامت اکتسابی
۲۵۱	.....مبانی کرامت ذاتی انسان از دیدگاه اسلام
۲۵۱	.....۱- آزادی، اراده و اختیار
۲۵۲	.....۲- قدرت تعقل و تفکر
۲۵۲	.....۳- داشتن وجهه و نفخه الهی
۲۵۳	.....۴- داشتن جنبه خلیفه الهی
۲۵۳	.....نتیجه گیری
۲۵۵	..... <b>نتیجه گیری</b>
۲۶۷	..... <b>منابع</b>

## مقدمه

مردم سالاری دینی، بدین معنی است که ارزش‌های دینی و مذهبی نقش اساسی در حوزه عمومی و سیاسی جامعه ایفا نمایند. مردم سالاری دینی در چارچوب عقل‌گرایی قرار گرفته و دارای اجزاء مشخص می‌باشد. با پذیرش این مفهوم بدین ترتیب مردم سالاری خود دارای نوعی چندگانگی (plurality) در جامعه بین‌الملل می‌گردد.

مردم سالاری وقتی با مفاهیم خاصی مقارن گردد می‌تواند دینی و یا سکولار باشد. بنابراین آنچه رنگ و بوی مردم سالاری را تغییر می‌دهد همان مشخصات و اجزای خاصه یک جامعه می‌باشد. مردم سالاری دینی نمونه‌ای است که نشان می‌دهد چگونه ارزشهای مردم سالارانه می‌تواند در پهنه فرهنگی متفاوتی از آنچه تاکنون شناخته شده است وجود داشته باشد. اما در یک جامعه سکولار مشخصات و ارزشهای دیگری مهم تلقی شده و بر آن تمرکز ایجاد شده و مبنای مردم سالاری قرار می‌گیرد.

باید توجه داشت لیبرالیسم نسبی گرا و مردم سالاری یکسان نمی‌باشند چرا که مردم سالاری وقتی ایمان را در آغوش داشته باشد نقض نمی‌شود بلکه هنگامی نقض می‌شود که عقیده خاصی تحمیل شده و یا بی‌ایمانی مجازات شود.

در جامعه‌ای که اکثر مردم اسلام را به عنوان سیستم اخلاقی برتر بپذیرند مردم‌سالاری اسلامی متصور است. مردم‌سالاری با سیستم اخلاقی مورد قبول اکثریت جامعه رابطه مهمی دارد و لیبرالیسم که معمولاً جزء لاینفک مردم‌سالاری شمرده شده تنها یکی از سیستمهای اخلاقی (ادیان الهی یا بشری) مطرح در جامعه است.

از طرف دیگر دو نظریه اصلی بر ضد امکان وجود چنین حکومتی پیشنهاد شده:

از دیدگاه سکولاریسم مفاهیم جامعه مردم سالار و جامعه سکولار یکسان می‌باشند. بنابراین بر جدایی کامل دین از سیاست پافشاری شده و اعتقاد دارد بدون این جدایی هیچ‌گرایگاهی از استبداد وجود نخواهد داشت. در این اندیشه حاکمیت مطلق مردم غالب است.

در دیدگاه دیگر مردم سالاری ممکن است در جوامع مسیحی که فاقد شریعت می‌باشند مورد قبول باشد ولی در یک جامعه اسلامی هرگز نمی‌تواند مورد پذیرش عمومی و کلی قرار بگیرد. چرا که شریعت بیان گر یک نظام جامع زندگی می‌باشد که التزام به آن وجوب همگانی دارد. در این دیدگاه هر آنچه خارج از چارچوب احکام ثابت ولی فراگیر شریعت قرار گیرد مردود بوده و حاکمیت مطلق خداوند آن چنان غالب و شایع است که نقشی برای حاکمیت مردم باقی نمی‌گذارد. به تعبیر دیگر این دیدگاه می‌گوید هر چه جامعه از آزادی کمتری برخوردار باشد دین قوی تر خواهد بود.

ابتدا ذکر این نکته لازم است که استنباط مفاهیمی مانند مردم سالاری دینی از اسلام به سادگی با شاهد قرار دادن تعدادی آیات و روایات صورت نمی‌پذیرد. و نیز فقیه با استفاده از منابع فقهی استنباط احکام می‌کند نه اینکه سعی او انطباق و تحمیل مفاهیم خارجی به فقه باشد. لذا در اینجا به ذکر برخی مستندات و بخشی از سیره پیش گامان و مبتکران این نظریه که ذهن را به مبانی فقهی مردم سالاری دینی نزدیک می‌کند بسنده می‌شود.

- معرفی نقش زمان و مکان در فقه پویا توسط آیت‌الله العظمی روح الله خمینی در استنباط احکام و اینکه فقه مصطلح کفایت استنباط مسائل روز را نمی‌نماید ضمن تاکید بر اینکه فقه صاحب جواهر همان فقه پویا است.

- تقسیم بندی احکام شرع از یک دیدگاه به حکم اولیه، حکم ثانویه و حکم حکومتی که قسم سوم محمل مشروعیت احکامی است که در حوزه عمومی قرار گرفته و از امور جامع<sup>[۳]</sup> می‌باشد.

- کلیه استانداردها و ضوابط جوامع مدنی از قبیل قانون اساسی، تامین اجتماعی، بانک، قانون کار، مالیات، انتخابات، مصوبات مجلس شورای اسلامی و غیره در چارچوب دانش و دستاورد و نیاز بشر امروزی به مقتضیات زمان و مکان در حکم حکومتی قابل مشروعیت یافتن می‌باشند. در واقع نقش حکم حکومتی مشروعیت بخشیدن به نتایج اجتهاد و اجماع نظرات دانشمندان علوم مختلف در سطح جامعه اسلامی می‌باشد. حکم حکومتی بر خلاف برخی شبهات ناشی از عدم توجه به مفاهیم اصطلاحات دلالت بر استبدادی بودن حکومت اسلامی ندارد. موضوع استبدادی بودن یا نبودن یک حکومت در دکتترین اجرایی آن قابل بحث است. (در قوانین مربوط به وظایف شورای نگهبان بخشی از موارد تناقض قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با اصول مردم سالاری ملاحظه می‌شود)

- بنا بر نظر آیت‌الله العظمی روح الله خمینی حکم حکومتی می‌تواند حتی احکام اولیه و ثانویه را نقض نماید. یعنی مصالح جامعه اسلامی شرعاً مقدم بر احکام اولیه و ثانویه خواهد بود. به‌عنوان مثال حکومت اسلامی

می‌تواند شرعاً بیمه اجباری کارگران را به تمام کارفرمایان مسلمان و غیر مسلمان تحت حکومت خود قانوناً اجبار کند ولو اینکه این موضوع با حکم اولیه تراضی کارفرما با کارگر در تناقض باشد. ملاحظه می‌فرمایید که در این مثال بیمه جزء هیچ یک از احکام اولیه یا ثانویه شرع نبوده بلکه دستاورد جوامع مدنی است.

نظریه مردم سالاری دینی مورد قبول بسیاری دانشمندان و روشنفکران ایرانی از جمله سید محمد خاتمی بوده و در میان روشنفکران مذهبی در سطح جهان نیز طرفدارانی دارد.

ولی در عوض اندیشمندان دیگری مخالف آن بوده نقش مردم در حکومت اسلامی را ثانوی می‌دانند. از سوی دیگر برخی نیز معتقدند وجود واجبات دینی در حوزه عمومی لزوماً دال بر حکومت اسلامی نبوده بلکه می‌توان آنها را به نحوی غیر از حکومت اسلامی مثلاً اعمال آنها با بهره‌گیری از وجدان مذهبی مسلمانان و از طریق نهادهای مدنی تفسیر نمود. این نظر بالکل هر نوع حکومت اسلامی خواه مردم سالار و یا غیر آن را رد نموده و معتقد به هیچ قسم همسویی بین اسلام و مردم سالاری نمی‌باشد. ولی در باره اینکه چطور می‌توان جامعه‌ای را مبتنی بر تنها وجدان اداره کرد و یا چگونه می‌توان قوانین کیفری را از طریق نهادهای مدنی اجرا نمود توضیحی ارائه نمی‌دهد.

# فصل اول

## کلیات